

37. О складе-элеваторе свекловичных семян фирмы «Рабетге и Гизеке. Винница» (краткий очерк) // Подольский хозяин. – 1915. – №3–4. – С. 4–7.
38. По Подольской губернии именной список // Подольские губернские ведомости. – 1915. – 25 апреля. Приложение; 1916. – 27 февраля. Приложение та ін.

Резюме

В статье анализируется комплекс письменных исторических источников, которые служат основой изучения проблем иностранного предпринимательства в Подольской губернии (середина XIX – начало XX ст.), определяется информационный потенциал отдельных её видов.

Ключевые слова: *источники, иностранное предпринимательство, Подольская губерния.*

Одержано 6 жовтня 2012 р.

УДК 94(477):070(477.43)"192"

А.А. Теліза

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «НАШ ШЛЯХ»

У статті проводиться джерелознавчий аналіз подільської газети «Наш шлях» через призму висвітлення на її шпальтах викладачами Кам'янець-Подільського державного українського університету проблем українського національного відродження.

Ключові слова: *газета, «Наш шлях», Кам'янець-Подільський державний український університет, стаття, публікація.*

Невід'ємною частиною новітньої України є періодична преса – газети і журнали різних політичних напрямів і жанрів. Жанрова палітра періодичної преси надзвичайно різноманітна, що викликало й викликає інтерес науковців і дослідників до її вивчення як історичного джерела з ключових проблем вітчизняної історії. Однак преса Поділля періоду Української революції 1917-1921 рр. як канал інформування українського громадянства про історію українського національного відродження досі вивчена недостатньо. Мета нашої статті – проаналізувати матеріали подільської газети «Наш шлях», на предмет публікацій у ній статей викладачів Кам'янець-Подільського державного українського університету, присвячених проблемам українського національного відродження.

В умовах видавничої кризи, яка в роки Першої світової війни і в перші повоєнні роки охопила академічні періодичні видання, українські інтелектуали, зокрема й доценти і професори Кам'янець-Подільського державного українського університету, друкувалися у центральних і регіональних газетах, однією з яких була щоденна політична та економічно-літературна газета «Новий шлях». Її перший номер за редакцією приват-доцента Кам'янець-

Подільського державного українського університету Л. Білецького вийшов 11 червня 1919 р. Декілька місяців газета мала назву «Трудовий шлях», а з 23 листопада їй повернули початкову назву. Редактором перших 83 номерів газети був І. Косенко, а наступні 54 номери до друку готував С. Шишковський. Газета виходила до 10 липня 1920 р. Найактивнішими її донесувачами стали члени професорсько-викладацької корпорації Кам'янець-Подільського державного українського університету, а головною темою їх публікацій були проблеми українського національного відродження.

Так, доцент В. Степовий в статті «Культурний рух на Україні в часи революції», надрукованій у трьох грудневих номерах за 1919 р., відзначив високий рівень розвитку української культури «у славні часи кінця XVI та XVII століть, коли Україна несла світле знання Московщині та слов'янам Балканського півострова, маючи багато зразкових шкіл і немало учених людей». Водночас на початковому етапі Першої світової війни, відбувся занепад українського письменства та періодики, із-за суворої московської цензури кількість українських книг у Наддніпрянщині в 1915 р. зменшилася до 96, а в 1916 р. – до 16 назв. Утім із початком революції та активізацією політичного життя українська національна культура почала розвиватися: зростає кількість друкованих видань (газет, журналів, брошур і книг), пов'язаних з діяльністю товариств і політичних партій, окремих державних діячів та органів місцевого самоврядування; зростає кількість видавництва і товариств, розширилася їх географія; всупереч зростанню дорожнечі зріс попит на українську літературу, зокрема на праці М.Грушевського¹. В.Степовий досить точно відстежив процес виникнення українських початкових і середніх шкіл після лютневої революції 1917 р.: у березні відкрили першу українську гімназію в Києві, а восени у Катеринославі, Одесі, Харкові². Розвиток національної культури в добу Української революції гальмували нерозв'язане мовне питання, нестача необхідної навчальної літератури (підручників і посібників), особливо з історії України, брак викладацьких кадрів тощо. Вихід із ситуації автор статті вбачав у відкритті мережі університетів й інститутів (високо оцінював освітню і наукову діяльність Київського та Кам'янець-Подільського державних університетів), популяризації української книжки «Поширення українського друкованого слова, збільшення кількості шкіл усіх типів і поширення «Просвіт» сприяють зростанню національної свідомості народу, піднімають його культуру на один рівень з народами західної Європи»³.

У статті з нагоди 59-ї річниці скасування кріпацтва В.Степовий обгрунтував причину «панщини, кріпацтва, темряви, культурного занепаду й пригнічення людської гідності» українців, пов'язавши це ганебне явище з поразкою національно-визвольних змагань XVII-XVIII ст. і потраплянням українського селянства під прес «благородного дворянства, яке гнітило його ще дужче, ніж шляхта». Українське національне відродження В. Степовий пов'язував з іменами відомих культурних і громадських діячів І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Т. Шевченка та інших учасни-

ків Кирило-Мефодіївського братства – М. Костомарова та П. Куліша, діяльність яких чимало сприяла виданню імператором Олександром II маніфесту про скасування кріпацтва⁴. У статті «Сьогодні роковини початку Великої Російської Революції і визволення пригноблених націй» В. Степовий прослідкує зростання невдоволення українського громадянства вже в першій половині XIX ст., зокрема із-за зростання рівня його освіченості та свідомості, аж до вимог провести реформи. Реформи Олександра II початку 1860-х рр. пом'якшили ситуацію, але поразки польського повстання призвели до наростання реакції, внаслідок чого у 70-х рр. зросли опозиційні революційні настрої. Апогеем стала терористична акція – вбивство Олександра II, на що імператор Олександр III відповів репресіями і придушенням революційного руху. Ця спричинило подальшу консолідацію опозиційних сил, які з приходом до влади «інертного і апатичного» Миколи II вилилися в масові мітинги й демонстрації, пропаганду нових революційних ідей, поширення легальних і нелегальних видань. Прорахунки уряду в зовнішній та внутрішній політиці (аграрні проблеми, свавілля представників та органів вищої влади, зловживання місцевої адміністрації, поразка у війні з Японією та ін.) зумовили зростання громадської непокори, а відтак і революції 1905-1907 рр. Автор констатував, що з утворенням Державної Думи гостро постали національні проблеми, насамперед українське питання. Неорганізованість опозиційних сил, низький рівень освіченості та культури населення, більшість якого пов'язувало свої надії з іменем «доброго царя», допомогли російському уряду придушити революцію. Світова війна стала каталізатором революційних подій 1917 р. і не лише знищила мільйони молодих сил і мільярди грошей, але й примусила обивателя «повстати проти царського свавілля та скинути старий режим, який не задовольняв уже навіть праві кола». Автор статті був переконаний, що право на незалежне існування, яке народи імперії вистроїли в революції, «не замре навіть під натиском неминучої реакції»⁵.

Низку статей В. Степовий присвятив видатним діячам українського національного відродження. Так, вивчивши епістолярій М. Драгоманова, він дослідив процес поширення творів Т. Шевченка в країнах Західної Європи. За В. Степовим, у 1850-х рр. одним з перших окремі його твори переклав французькою Дюран. Повна ж франкомовна збірка творів Кобзаря, до якої увійшли також його біографія, три портрети, фотографії з могили поета і найвідоміші твори, вийшла друком завдяки зусиллям членів гуртка паризьких українців у 1911 р.⁶ Ознайомлення європейського загалу з українською поезією мало кращий результат для української держави, ніж усе те, що вона робила за кордоном до цього.

Автор розкрив діяльність М. Костомарова⁷ та В. Білозерського⁸ у Кирило-Мефодіївському товаристві та у петербурзькому українському гуртку, їх ініціативу з видання журналу «Основа», співробітниками якого були також відомі громадські діячі П. Куліш, О. Стороженко, Д. Мордовець та ін. Журнал мав, писав він, «величезне значення для нашого культурного та громадського життя і залишив глибокий слід в історії нашого відродження»⁹.

Окрему статтю В. Степовий присвятив видатному національно-культурному діячу Галицького Поділля І. Пулюю, який один із перших в регіоні підготував молитовник українською мовою, разом з П. Кулішем перекладав Біблію українською мовою, склав і опублікував україномовні книги з природознавства «Непропаща сила», «Нові і перемінні зірки», «Про тепло і роботу». Не обійшов увагою автор статті й громадську діяльність І. Пулюя, насамперед його допомогу галичанам-біженцям у роки світової війни¹⁰. В. Степовий проаналізував діяльність відомого українського громадського діяча О. Русова, який «працює своєю підготовляв ґрунт для українського національного та державного відродження», за що зазнав переслідувань царського уряду¹¹.

У березні 1920 р., напередодні річниці від дня народження Кобзаря, редакція газети «Наш шлях» надрукувала статті викладачів українського університету, присвячені поету. Так, приват-доцент М. Плевако у розвідці «Шевченко і критика» слушно вказав на недоліки вивчення творчого доробку поета: відсутність повної критичної біографії поета, брак повного академічного видання його творів з усіма їх варіантами та коментарями, недосконалість бібліографії творів, недостатнє вивчення мови й стилю поезії Кобзаря, форми й змісту окремих мотивів і запозичень його творів. Він високо оцінив творчість «національного генія», «його талант, глибокий ліризм, високу і благородну любов до рідного краю і навіть демократизм із нотками соціальними, все те, що не має нічого спільного ні з «галушками та гопаком», ні з «горілкою та хохляцьким патріотизмом»¹². А професор В. Біднов звернув увагу читачів на зацікавленість Т. Шевченка справою українізації церкви в Україні, що так було «потрібно для культурного відродження українського народу». Згадав листування поета з бакалавром Київської духовної академії Ф. Лебедінцевим щодо публікації його україномовної проповіді¹³. У номері газети за 25 квітня 1920 р. була опублікована доповідь «Шевченко та Біблія» приват-доцента Л. Білецького, виголошена на засіданні історико-філологічної секції наукового товариства університету 28 березня ц.р. У ній він намагався з'ясувати, по-перше, чи «переклади Біблії Шевченком є дійсно переклади чи щось інше», по-друге, як він ставився «до тексту Біблії щодо змісту, приховування окремих мотивів, ідей та стилю оригіналу»¹⁴.

Оригінальну статтю «Шевченко й Лисенко» опублікував лектор університету М. Грінченко, в якій намагався «показати інтерпретацію Шевченка музикою Лисенка, тобто в яких формах музичних і якими засобами ілюстрував композитор поезії геніального поета народного, не виключаючи, звичайно, і деяких порівнянь загальноестетичного характеру»¹⁵. Творчість українського композитора автор проаналізував у контексті головних тенденцій української національної музики другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Відзначив, що ліричні та епічні компоненти найбільш яскраво виражені в музичному творі М. Лисенка «До «Кобзаря» Т. Шевченка»: «Музика до Кобзаря є цілим відділом у творчості Лисенка і вимагає не випадкових заміток критично-музичного характеру, а послідовного музично-естетичного розбору». Автор статті відзначив також музичну інтерпретацію М. Лисен-

ком історичних поем Т. Шевченка «Гайдамаки», «Іван Підкова» та «Іван Гус»¹⁶.

М. Плевако цікавився постаттю М. Костомарова, одного з керманців національного відродження XIX ст., його знайомством у роки навчання в Харківському університеті з відомими українськими письменниками А. Метинським, Г. Квіткою, П. Гулаком-Артемівським, що «не могло не мати впливу на його симпатії до українського народу, любов до літератури та української мови». Він також високо оцінював участь історика в діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, яке мало на меті, скасування кріпацтва на Україні і в Росії, пропаганду ідей волі й братерства серед слов'ян, утворення федеративної спілки слов'янських народів». Як репрезентант народницької історіографії М. Костомаров «писав на теми рідної історії, перекладав народні пісні зі слов'янських мов та романтичного характеру поезії європейських поетів, особливо Байрона»¹⁷.

У статті «Український театр і Марко Кропивницький» М. Плевако розглянув становлення нового українського театру. Він стверджував, що скасування української автономії другої половини XVIII ст. негативно відбилося на розвитку національної культури й занедбало освіту, літературу і драматургію. Відновлення українського театру, що розпочалося на початку XIX ст., він пов'язував з літературною діяльністю І. Котляревського, М. Гоголя, К. Тополі, Г. Квітки-Основ'яненка, Я. Кухаренка, Т. Шевченка. Відтак після занепаду українського театру в першій половині XIX ст. (в 60-70-х роках) «з'явилася потреба українців в театрі», який був «дужим громадським та національним чинником»¹⁸. Початком нового українського театру під керівництвом М. Кропивницького він вважав 80-ті рр. XIX ст. «драматургом етнографічного напрямку», який перейшов до реалізму і «почав показувати народне життя в дійсному вигляді на тлі приватних побутово-соціальних обставин», чим значно розширив межі драматичної творчості, намітив і розробив нові теми¹⁹. Творчість і громадську діяльність М. Кропивницького, зокрема його участь в організації театру в Кременчузі в 1881 р., досліджував також М. Грінченко²⁰.

У статті «Іван Нечуй-Левицький. 1838–1918» М. Плевако проаналізував роль видатного письменника в українському культурному русі XIX ст., формування його світогляду під впливом журналу «Основа», що «розворушив був українські питання та викликав і відбив у собі тодішній національний рух». У 1903 р., на святкуванні ювілею його літературної діяльності учасники провели маніфестацію та ухвалили резолюцію про звільнення української літератури і мови від обмежень Валугівського циркуляру й Емського указу. М. Плевако наголосив, що творчий доробок письменника «сягає в саму глибочінь народного життя, ...особливо виразно виявляв нові реформи 1861-го р., соціально-економічні обставини життя різних верств українського населення та підкреслював суспільно-національні течії кожної доби»²¹.

В одній зі статей М. Плевако звернувся до видавничої діяльності Б. Грінченка, його боротьби з цензурою, що «забороняла майже кожну його книжку». Мешкаючи у Києві з 1902 р., Б. Грінченко редагував першу щоденну газету «Громадська думка» та очолював редакцію журналу «Нова громада», а у 1906–1907 рр. взяв участь у заснуванні й був головою київського товариства «Просвіта». Автор вважав, що в історії розвитку української національної ідеї помітну роль зіграли ідеї Б. Грінченка²². М. Плевако познайомив читачів з літературною, музичною і громадською діяльністю поета-перекладача і композитора П. Ніщинського, зокрема відзначив його участь у літературно-музичному гуртку в Єлизаветграді, де той співпрацював з М. Кропивницьким, І. Тобілевичем, М. Садовським і П. Саксаганським²³.

Перебуваючи навесні 1920 р. у відрядженні в Чехословаччині та Австрії, приват-доцент Д. Дорошенко зміг опублікувати в газеті «Наш шлях» єдину статтю, присвячену П. Дорошенку. Висвітлюючи його громадську та культурницьку діяльність, автор відзначив, що той зібрав одну з найбільших в Україні приватних бібліотек і мав чималий особистий архів, в якому зберігалися автографи Т. Шевченка, П. Куліша, М. Гоголя, оригінали гетьманських універсалів з їх автографами. Найбільшим внеском П. Дорошенка в справу національного пробудження були його мистецтвознавчі та історичні студії в журналі «Киевская старина» та участь в організації національного музею В. Тарновського в Чернігові та ін.²⁴.

Чимало статей викладачів Кам'янець-Подільського державного українського університету, опублікованих у газеті «Наш шлях», висвітлювали події заключного етапу національного відродження, що співпав з Українською революцією 1917–1921 рр. Так, професорський стипендіат кафедри української літератури С. Якимович розмістив у газеті некролог з приводу смерті ректора і доцента Київського державного українського університету, відомого громадського діяча й науковця Ф. Сушицького. Він високо оцінив його громадської діяльності, зокрема участі в роботі Генерального Секретаріату освіти з відбудови української національної школи, організації Київського українського народного університету та Київського педагогічного інституту, управління Департаменту вищої та середньої школи при Міністерстві освіти, а також у заснуванні Кам'янець-Подільського державного українського університету²⁵.

У статті «Про демократію» професор В. Віднов звернув увагу на сутність і функціональність законодавчої та виконавчої влад, їх роль у процесах українського державотворення. Зокрема, він назвав низку принципів, практична реалізація яких сприяла б розвитку демократії в українському суспільстві: мінімізація бюрократичного апарату, рівний доступ багатих і бідних до владних структур, а також створення міцного середнього класу населення. Крім того, автор статті аналізував ситуацію, що склалася в українській церкві від початку революції в 1917 р., насамперед вороже ставлення «чорносотенного» духовенства до національного руху, безкомпромісно критикував діяльність єпископа Подільського та Брацлавського Пімена,

який не виконував наказів Директорії і не визнавав автокефалії української православної церкви²⁶.

Приват-доцент П. Клепацький у статті «До українсько-польських відносин» високо оцінив перспективу потенційної співпраці України з Польщею, яка у повосенний період шукала союзників «на українському та білорусько-литовському сході». Можливість такого розвитку подій на Сході Європи була, на його переконання, зумовлена тим, що «Німеччина ще не повалена і що через декілька десятиліть вона відновиться у своїй великодержавності; тоді перший удар, безперечно, припаде на Польщу... і трудно сподіватися, що вона устоїть». Тому обом державам вигідно співпрацювати у справі зміцнення власних кордонів і забезпечення тилів²⁷.

Отже, в роки Першої світової війни й наступних подій Української революції безпартійна газета «Наш шлях», що видавалася громадськими діячами у Кам'янці-Подільському впродовж 23 листопада 1919 – 10 липня 1920 рр., стала трибуном українського національного руху кінця XVIII – початку XX ст. Кожен їх номер інформував освічене громадянство про різнопланові події і явища, пов'язані з поширенням масового національного самоусвідомлення, піднесенням національного руху й розвитком усіх галузей культурного життя українців.

Примітки

1. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – 1919. – 4 грудня. – Ч.10. – С. 1.
2. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – 1919. – 7 грудня. – Ч.12. – С. 1.
3. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – 1919. – 11 грудня. – Ч.15. – С. 1.
4. Степовий В. 19 февраля / В. Степовий // Наш шлях. – 1920. – 3 березня. – Ч.43. – С. 4.
5. Степовий В. Сьогодні роковини початку Великої Російської Революції і визволення пригноблених націй / В. Степовий // Наш шлях. – 1920. – 12 березня. – Ч.50. – С. 1-2.
6. Степовий В. Французький переклад Шевченка / В. Степовий // Наш шлях. – 1920. – 12 березня. – Ч.50. – С. 4.
7. Степовий В. Пам'яті Н.І. Костомарова / В. Степовий // Наш шлях. – 1920. – 21 квітня. – Ч.78. – С. 1-2.
8. Степовий В. В.М. Білозерський / В. Степовий // Наш шлях. – 1920. – 4 березня. – Ч.44. – С. 4.
9. Там само.
10. Степовий В. Пам'яті Івана Пулюя / В. Степовий // Наш шлях. – 1920. – 4 лютого. – Ч.20. – С. 2.
11. Степовий В. Пам'яті О.О. Русова / В. Степовий // Наш шлях. – 1920. – 20 лютого. – Ч.34. – С. 4.
12. Плевако М. Шевченко і критика / М. Плевако // Наш шлях. – 1920. – 9 березня. – Ч.48. – С. 2-3.; Плевако М. Шевченко і критика / М. Плевако // Наш шлях. – 1920. – 10 березня. – Ч.49. – С. 2-4.

13. Біднов В.Т. Шевченко та справа українізації церкви / В.Т. Біднов // Наш шлях. – 1920. – 10 березня. – Ч.49. – С. 3-4
14. Білецький Л. Шевченко і Біблія / Л. Білецький // Наш шлях. – 1920. – 25 квітня. – Ч.82. – С. 4
15. Грінченко М. Шевченко й Лисенко / М. Грінченко // Наш шлях. – 1920. – 9 березня. – Ч.48. – С. 3-4.
16. Там само.
17. Плевако М. Микола Костомаров (1817-1885) / М. Плевако // Наш шлях. – 1920. – 21 квітня. – Ч.78. – С. 3.
18. Плевако М. Український театр і Марко Кропивницький / М. Плевако // Наш шлях. – 1920. – 22 квітня. – Ч.79. – С. 2-3.
19. Плевако М. Український театр і Марко Кропивницький / М. Плевако // Наш шлях. – 1920. – 8 травня. – Ч.88. – С. 3-4.
20. Грінченко М. Марко Лукич Кропивницький / М. Грінченко // Наш шлях. – 1920. – 24 квітня. – Ч.81. – С. 1.
21. Плевако М. Іван Нечуй-Левицький. 1838-1918 / М. Плевако // Наш шлях. – 1920. – 7 квітня. – Ч.70. – С. 2-3
22. Плевако М. Борис Грінченко (1863-1910) / М. Плевако // Наш шлях. – 1920. – 6 травня. – Ч.86. – С. 1-3
23. Плевако М. Петро Ніщинський / М. Плевако // Наш шлях. – 1920. – 17 березня. – Ч.53. – С. 4.
24. Дорошенко Д. Пам'яті П.Я. Дорошенка / Д. Дорошенко // Наш шлях. – 1920. – 9 травня. – Ч.89. – С. 1.
25. Якимович С. Ф.П. Сушицький (некролог) / С. Якимович // Наш шлях. – 1920. – 17 квітня. – Ч.75. – С. 1.
26. Біднов В. Про демократію / В. Біднов // Наш шлях. – 1919. – 25 листопада. – Ч.2. – С. 1-2.
27. Клепацький П. До українсько-польських відносин / П. Клепацький // Наш шлях. – 1919. – 4 грудня. – Ч.10. – С. 1-2.

Резюме

В статтє провoдитсє истoчникoвeдчeский aнaлиз пoдoльскoй гaзeтe «Нaш путь» чeрeз призмy oсвeщeния нa ee стрaницax прeпoдaвaтeлєми Кaмeнeц-Пoдoльскoгo гoсудaрствeннoгo укрaинскoгo унивeрситeтa прoблeм укрaинскoгo нaциoнaльнoгo вoзрoждeния.

Ключeвыe слoвa: гaзeтa, «Нaш путь», Кaмeнeц-Пoдoльский гoсудaрствeнный укрaинский унивeрситeт, стaттєя, публицaция.

Одeржaнo 10 жoвтнєя 2012 р.